

Церква і влада: уроки з історії християнського Сходу

ВІТАЛІЙ ХРАБАТИН

30 ЛИСТОПАДА 2025

При вході до стамбульського храму Святої Софії є мозаїка, на якій зображено Богородицю з Ісусом, обабіч якої стоять християнські імператори: Костянтин і Юстиніан. Ці дві постаті немов пропонують замислитися про спокусу занадто близької взаємодії Церкви зі світською владою.

Джерело: корона імператора Візантії, Угорський національний музей

Протоієрей Олександр Шмеман у книзі «Історичний шлях православ'я», роздумуючи про перемогу, пише, що, поза сумнівом, навернення імператора Костянтина стало переламним для історії Церкви. Ця подія назавжди змінила відносини між Церквою й державою. Як ми аналізуємо наслідки переслідування християнства в Римській імперії, так потрібно задуматись і про наслідки вибору однієї особи, який вплинув на розвиток цілої імперії. Отець Шмеман, аналізуючи літургію Східної Церкви на 21 травня, день спомину святого, зауважує, що Костянтин постає в ній святим зачинателем християнського світу, знаряддям перемоги світла над темрявою, вінцем звитяги мучеників. Церква оспівує його як першого християнського царя, який скіпетр влади отримав від Бога; якого увінчав сам Бог; якого Бог прикрасив Соломоною мудрістю, Давидовою лагідністю й апостольським правовір'ям; який, мов Павло, прийняв покликання не від людей. На Заході ж, зазначає дослідник, у події «Костянтинового миру» бачать початок державного привласнення Церкви чи навіть перший занепад християнської свободи.

Навернення Костянтина в літургії Східної Церкви порівнюють із ситуацією апостола Павла, але в своїй суті вони цілковито різні. Навернення Павла супроводжувала переоцінка життєвих ідеалів, переосмислення того, що він вважав істиною. Імператор Костянтин не пережив такого глибокого зламу, але й не вибрав християнство з політичних міркувань.

На думку Шмемана, за Костянтинового панування завершується еволюція Римської імперії, яка зіткнулась із елліністичною культурою на Сході. У цей період кризи та внутрішніх воєн, ідучи проти Рима, Костянтин немов кидає виклик усім давнім віруванням Вічного міста. Після видіння хреста як знамення, яке захистить його та принесе перемогу, імператор сам починає вважати себе християнином. Однак виникає запитання: чи справді він став християнином у своїй сутності? Адже є велика різниця між уважати себе кимось і справді ним бути. Отець Шмеман пише про візантійську парадоксальність Костянтина: він не навернувся й не відродився через хрещення. «Віра в Ісуса Христа прийшла до нього особисто, безпосередньо, як підтримка в боротьбі з ворогом – тобто у виконанні імператорських обов'язків. А це означає що й він, й імперія від цього моменту є під покровом хреста, а тому в прямій залежності від Христа. А що він навернувся, будучи імператором, то Христос визнає його владу й пов'язує з Собою».

Такий стан речей пояснює брак внутрішніх змін у політиці імперії. Імператор не шукав християнства, не переосмислював свого життя в світлі євангельських істин, тож його навернення було не метаноєю, переміною мислення, а лише зовнішнім переходом у нову віру. Тому в імперії нічого не змінилося. Однак змінилося щось у Церкві: вона мовчазно прийняла імператора, який не пройшов через навернення хрещення. Ця мовчазна згода на долучення язичницького імператора без катехуменату була ніби компромісом, на який не йшли перші

християни. І, мабуть, свобода, яку дав Костянтин, не протривала довго саме тому, що її фундаментом був тимчасовий мир, а не пошуки євангельської істини й миру.

Свобода, отримана як дар від Костянтина, вартує ще однієї ремарки. 2013 року, святкуючи 1700-ліття Міланського едикту, історики ще раз переглянули старі документи й інтерпретації цієї події. Підручники історії часто кажуть, що імператор Костянтин зробив християнство державною релігією, а це не відповідає історичній правді. Він дарував свободу культу не тільки християнам, а й іншим релігіям, які на той час існували в імперії. Хоча серцем він схилився до християнства, та не переслідував інших вірувань – вони співіснували. Утім, імператорська прихильність до християнства породжували ситуації, коли інші обирали цю релігію не з переконання, а з користі.

Святий Василій Великий утечею від міста й новим стилем життя створює паралельну можливість: жити Євангелієм без компромісів. Для нього монах – досконалий християнин, який не йде на компроміси зі світом, містом, владою.

Урешті-решт свобода, яку дарував Костянтин, стала початком релігійного синкретизму в імперії. І хоча язичницькі вірування відходили з життя, теократичне розуміння імперії не змінювалося, бо сенсу влади й ролі імператора не було переосмислено в світлі Євангелія. Даючи свободу віросповідання, імператор вважав себе й релігійним законодавцем. Що більше він ототожнювався з християнами, то ворожіше ставився до язичництва. За Костянтина в імперії співіснували дві логіки правління – теократична та християнська, дві віри – християнська та язичницька. Такий стан породжував двозначність і численні компроміси, яких ніколи не було в перших християн. Ба більше, імператор перебрав на себе й обов'язки Церкви щодо визнання правдивості й хибності віри. Він цього моменту імператор привласнив силу визначати ортодоксійність вчення.

Інша важлива для християнського Сходу постать – імператор Юстиніан I, ідеатор так званої «симфонії правління». Його правління було втілення постулату «єдина держава, єдиний закон, єдина Церква». За Юстиніана рання Візантія зазнала найбільшого розквіту та значно розширилася територіально. 535 року він проголосив принцип злагодженості (симфонії), тобто єдності духовної та світської влади. Звідси бере початок теза середньовічна ідея

християнської імперії, у якій ортодоксійні як Церква, так і правитель з підданими.

Церква визнавала юстиніана правовірним імператором і провідником. Він утвердив модель еклезіології за стилем давнього Єрусалима, який мав царя, що дбав про храм і його духовно-матеріальний стан. Його постійне піклування про матеріальне становище Церкви стало своєрідною претензією на вищість світської влади над церковною.

Юстиніан проголосив себе рівним апостолам і жорстоко переслідував усіх, хто не визнавав християнства. За його правління почалися переслідування навіть в імператорських палатах: звинувачених у неправовір'ї усували від влади, спадщини й публічної діяльності. 553 року, на V Вселенському соборі в Константинополі, імператора-мирянина наділили титулом «зовнішнього єпископа Церкви». Так під його владою опинилася не тільки держава, а й Церква Сходу та її єпископи. Можна сказати, що відтоді на християнському Сході зникла межа між церковною та політичною владами.

У час активного заручення Церкви підтримкою світської влади, розвивалася також протилежна тенденція, очевидна в монашому житті. Антоній Великий був першим, хто вдався до «втечі від світу» (*fuga mundi*). З нього починається новий стиль життя, який усього-на-всього за століття розвивається від анахоретського, тобто самітницького, до кенобійного, спільнотного.

Зачинателем саме спільнотного монашества був святий Василій Великий. Він відійшов від гамору міста, як і Антоній, проте варто підкреслити, що за Василія місто вже було християнське, там не загрожували переслідування. Читаючи біографії тогочасних святих, ми не замислюємося про те, що вони мешкали в християнських містах, де, однак, не дотримувалися добрих звичаїв, існувала соціальна несправедливість, ширилася корупція. Як можливий такий подвійний стандарт: служити Богові й не бачити потреб нужденних? Християнські міста начебто мали б уникнути соціальної несправедливості – але нерівність між людьми не просто була, а й, здавалося, зростала.

Святий Василій Великий утечею від міста й новим стилем життя створює паралельну можливість: жити Євангелієм без компромісів. Для нього монах – досконалий християнин, який не йде на компроміси зі світом, містом, владою. Ця досконалість, утілена у виборі Господа й житті за Його словом, призводить до ідентифікації з Христом, до переображення в Христа, іншими словами, до хрещення – постійного зодягання себе в Нього. Тут є також нова логіка соціальної справедливості та євангельського милосердя, яке проявляється у служінні знедоленим, хворим, нужденним. Тому така втеча від світу – це не пихате його відкидання, а прагнення жити за Христовим словами.

Коли Василій став єпископом, він не припинив дбати про бідних, сиріт, удів і нужденних, якими повнилися міста. Він не терпів несправедливості. У проповідях святий звертав увагу багатих на тих, хто жебрає біля їхніх домів, очікуючи на крихти з їхнього столу. Піклуючись про вбогих, Василій будував госпіси, нічліжні доми, навіть ціле містечко милосердя – Василіяду. У листах до єпископа Рима та єпископів Галії він аналізував політику імператора та її наслідки для церковно-християнського життя. Цікаво, що в Греції досі на 1 січня, день літургійного спомину святого Василія Великого, є звичай дарувати дарунки, як у нас на Миколая. Для греків Василій залишається взірцем милосердя, який намагався не лише зарадити проблемі бідності допомогою й милосердям, а й уплинути на тогочасну політично-церковну систему, вказуючи на її зловживання. Як єпископ Каппадокії, Василій не був теоретиком у розробці справедливого політичного й церковного устрою держави. Він завжди залишав за собою автономію оцінювати й бути голосом сумління для правителів, голосом нужденних перед владою. Каппадокійський єпископ не виступав ані проти власності, ані проти багатства, тобто не претендував на зміну *полісного* устрою за стилем свого життя. Його християнське служіння наполягало на одному: коли заспокоїв свою потребу, поділися тим, що маєш у надлишку.

Ми часто помилково вважаємо, що монахи відходили до самотніх місць, полишаючи міста, щоб безжурно переживати свою віру в Господа. Однак варто преосмислити цей стереотип і придивитися до феномену східного монашества як до спроби реформувати християнство, не полемізуючи з політичною владою. Зрештою, монаші спільноти завжди були духівниками і провідниками Божого люду.

ВІТАЛІЙ ХРАБАТИН

30 ЛИСТОПАДА 2025

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in </home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php> on line **284**